

Анатолій Лой: «Філософія-покруч». «Радянська філософія» виникла як суспільне явище доволі пізно, коли сталіністська модель за доби «хрущовської відлиги» явно втратила свою міць, стала об'єктом критики, нехай навіть паліативної, яку могла допустити існуюча система. До цього ідеократична система обходила примітивною псевдофілософією, а точніше антифілософією, що була частиною політвиховання. Догматичні положення, які були виписані Леніним у «Матеріалізмі і емпіріокритицизмі» або Сталіним для «Короткого курсу історії ВКП(б)», належало сприймати як священні тексти. Той люфт, мінімальна «шпарина свободи», яка виникла в системі, відіграла значну роль у формуванні іншої інтелектуальної атмосфери, особливо серед інтелігенції. Ідеологія повинна була рахуватися з критеріями здорового глузду, з відповідними умонастроями, запитами та потребами. Люди мають право на елементарний рівень добробуту та достатку, вони мають відчувати себе захищеними — це ті налаштування здорового глузду, які система не могла ігнорувати. Смилова суспільна ніша сприйняття радянської філософії конституювалась власне поза філософією, у царині здорового глузду, в ментальному просторі, що існував усередині радянської інтелігенції. Саме світовідчуття, яке тут мало місце, створювало передумови не тільки для радянської філософії, але й для яскравої літератури, мистецтва 1960-х років. У цей час переживає злет психологічна наука, в країну приходить соціологія, гуманітаристика починає розправляти крила.

По суті радянська філософія у ці роки пережила прихований розрив з попередньою ідеологічною ленінсько-сталінською псевдофілософією. Сталін залишився «поза бортом» офіційної догматики, хоча його тези з «Короткого курсу історії ВКП(б)» ще довго відтворювали у загальних навчальних курсах та підручниках. Дещо інше відбувалося з ленінською спадщиною. Ленін залишався беззаперечним авторитетом, до його догматики філософія була прикута міцним ідеологічним ланцюгом. Але класики радянської філософії шістдесятих здійснили тут феноменальний кульбіт, який можна вважати непересічним прецедентом «хитрощів розуму». Саме у цей період на гребінь філософського загалу піднімають «Філософські зошити» Леніна, що являють собою конспекти різних мислителів, передусім Гегеля. Ленін збагнув тут значення людської дії, практики. Це давало можливість по-іншому ставити базові питання, коли виявлялася обмеженість ленінської теорії відображення, на яку спиралася догматика попередніх років. Її прямо ніхто не заперечував, ще багато авторів писали великі трактати про теорію відображення та її значення для сучасності. Для сьогоднішнього читача видається незрозумілим, чому такої ваги, зокрема, набула дискусія про

едність діалектики, логіки та теорії пізнання. Нині вона виглядає цілковито схоластичною та надуманою. Але мимоволі провідні учасники дискусії (Копнін, Кедров, Шинкарук, Розенталь та ін.) у такий спосіб відвойовували простір для філософської рефлексії, позбавляли, хоча б мінімально, від залежності від догматичних стереотипів, які мали ідеологічний характер. Після цієї дискусії філософський та науковий загал усвідомив очевидну актуальність таких дисциплін, як гносеологія та філософія науки, яку могли називати і логікою наукового пізнання, і філософськими проблемами природознавства. Потяг до усвідомлення раціональних засад людської дії та відносин був значним. Звичайно, така настанова могла реалізуватись у теорії пізнання, але аж ніяк у соціальній філософії, де панувало псевдофілософське уявлення про наукові засади управління суспільством. Думку про раціональність комунікативної дії, її спонтанність щодо рівноцінних учасників соціальних взаємин, як це питання наприкінці 1960-х років ставили в європейській філософії, у нас абсолютно виключали, оскільки вона звучала б нонсенсом на тлі догмату про провідну та виняткову роль Комуністичної партії.

Необхідність зважати на настанови класиків марксизму (за допомоги всіляких партійних постанов та документів) зумовлювала неоднорідність, незбалансованість та суперечливість радянської філософії. Це була своєрідна «філософія-покруч». Ментальний стан радянської людини («совка»), коли думають про одне, говорять про інше, а роблять третє, — все це не могло не відобразитися й на філософії. Розуміння радянської філософії було по-своєму «герметичним» і розрахованим на свідомість людини, яка жила у цій системі з усією масою умовностей та вимог, які наповнювали її життєвий світ. Сторонньому важко було б узагалі збагнути сенс філософських конструкцій. Стан політичної несвободи, зрештою, важко подолати або якось перехитрити, подібно до того, як розум не може уникнути усвідомлюваного факту смерті. Призвичаювання розуму до факту власної несвободи дорого коштує для нього: він стає готовим до заниження своїх критеріїв, він опиняється на шляху власного самозаперечення та паралічу. Хоч як це дивно, саме жалюгідний стан пострадянської філософії є продовженням та платою за онтологічний факт несвободи, який мав місце раніше, коли філософський цех виявився нездатним протистояти тим тенденціям не просто вульгаризації розуму, а й втрати здорового глузду загалом за умов наявних «політичних свобод». Філософський загал опинився безсилим перед малоосвіченістю, клановістю, непрофесіоналізмом, непотизмом та іншими негативними явищами. Філософія, яка не зміцнює підмурки здорового глузду, вимушена втрачати контакт з реальністю, вона мимоволі симулює його наявність, перетворюючися на функціональний «симулякр». Отже, слабкість радянської філософії не подолана, вона повною мірою виявилася у стані

сучасного філософування та у відсутності елементарного дискурсу всередині професійного загалу. Сірість — це та постать, яка уособлює присутність радянської філософії у сьогоденні. «Мертві хапають живих», — полюбляв повторювати у таких випадках Маркс. Будь-яка філософія є реальною й виявляється вона в тому, як люди мислячі орієнтуються в цінностях життєвих реалій. Коли замість цього саме філософське середовище легко окуповують «реальні пацани» — це ознака важкої хвороби філософської свідомості, успадкованої від радянської традиції.

Як бачимо, радянську філософію не варто оцінювати лише з теоретичної точки зору, перераховуючи її здобутки та недоліки на тлі інших філософій. Не менш важливо враховувати соціально-практичний контекст її існування, актуальність чого навіює сучасна практична філософія. Радянську філософію штучно обмежували щодо її контактів із соціальною реальністю, з ареалом можливих запитів та інтенцій, що йшли з боку публічного життя, оскільки останнє було самообмеженим у можливостях розвитку. Філософський загал не міг сформуватися як спільнота, яка існувала б і підтримувала себе сама за рахунок сповідування властивих інтелектуалам цінностей та принципів. Адже партійні органи турбувалися про підбір учасників цього загалу, їх навчання, виховання, кадровий підбір, засади дослідницької роботи тощо. Коли респект перед авторитетом зовнішніх вимог зник, якраз і виявився брак культури (згідно з Кантом), оскільки не було внутрішнього спокутування на ґрунті відповідних цінностей. Радянська філософія внутрішньо була розрахована на те, що нею користуються, заробляють, роблять кар'єру, маніпулюють тощо, але нею не живуть, її не сприймають як «покликання», як чинник «ціннісно-раціонального порядку», кажучи словами Вебера. Хоч як це дивно, у такому разі філософія не транслює цінності, які підтримують її статус та престиж не тільки у суспільстві, але й усередині філософського загалу. Радянська філософія була розрахована на існування в режимі соціального аутизму.

Цей успадкований недолік радянської філософії став нині розповсюдженим, а ізоляціонізм та хуторянство заганяють пострадянську філософію у глухий кут.

Зроблене вище зауваження про те, що посередність звужує ареал філософського мислення, коли ми сьогодні повною мірою відчуваємо «совковість» пострадянської філософії, її живучість, аж ніяк не означає, що за радянських часів у ній не було оригінальних, талановитих людей. Не варто перераховувати їх. Статті та книги цих людей читали не тільки представники філософського цеху. Звичайно, ті ідеї та концепції, які вони розвивали, значною мірою приховували світові тенденції. Якщо нинішній філософ легко і без проблем прив'язується до зарубіжних шкіл та традицій, посилячись на їхній матеріал і зрештою часто-густо збиваючись на переказуван-

ня та компліацію, то його колезі раніше потрібно було виявити неабияку креативність і винахідливість у розвитку своїх думок, щоб уникнути підозр у заграванні з буржуазною філософією. Можливо, саме завдяки цій обставині філософський загал більше поцінував оригінальність власних здобутків, а тому цікавих особистостей більше пошанували. Ільєнкова або Мамардашвілі, Шинкарука або Іванова вирізняли не тільки різні підходи, але й стилістика. Разом з тим у тоталітарному суспільстві існували обмежені допуски в коло цікавих і читабельних поетів, психологів, критиків, це стосувалося й філософів. Існуюча боротьба за право допуску вимагала роботи не стільки «ліктями», скільки головою — це також був потужний психологічний чинник. У радянській філософії існували справжні неформальні авторитети, хоча система намагалась продукувати посередніх псевдозіркових особистостей у ранзі академіків, як це роблять в Україні досі. Академіки — носії офіційного курсу, хоч би яким «розмазаним» він був. Отже, філософія була неоднорідною та суперечливою, як і традиції в ній: одні з позитивним знаком, за яким стояли креативні, непересічні особистості, а з іншого — традиція тиражування усереднених та спрощених уявлень, де було «заведено так вважати». У цьому пункті радянська філософія була метафізичною та вульгарною одночасно.

У радянській філософії були свої надбання, деякі з них не втратили свого значення до сьогодні. Коли я перегортав видану у США і перевидану німцями колективну збірку «Загальна теорія діяльності», я не міг з приємністю не згадати радянських розробок цієї теми у найрізноманітніших модуляціях. Її розробка та осмислення мали дотичність до психології та соціології, культурологічних та історико-наукових досліджень. Для зарубіжного загалу транслятором діяльнісного підходу стала, хоч як це парадоксально, радянська психологія. Конкретно-аплікативність зазначеного підходу — його сильний бік.

Це те, що кореспондувало з пошуками у західній філософії. Але, знову ж таки, ідеологічні догми не давали можливості розвивати думку, наприклад, про комунікативний або емансипативний параметри людської дії, головну увагу було зосереджено на її предметних характеристиках. Можливо, ті внутрішні табу та обмеження, яких зазнавала радянська філософія, зумовили її несприйнятливність післярадянської генерацією. Кому потрібна філософія з обмеженими можливостями?

Тарас Лютий: Кому потрібна «радянська філософія»? Для мене як людини, котра почала студіювати філософію в університеті на початку 1990-х років, феномен «радянської філософії» (яка на той час переходила в стрімку ста-